

UOT 94/99(09)

QIRĞIZISTAN SSR-in MÜHARİBƏDƏN SONRAKI SOSIAL-İQTİSADI VƏZİYYƏTİ (XX əsrin 40-60-cı İLLƏRİ)

ƏHMƏDOV RÜSTƏM VƏLİ oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

ttm.17@mail.ru

Açar sözlər: Qırğızistan, sənaye, kənd təsərrüfatı, bərpa illəri, beşillik planlar

Müharibə qurtarıqdan sonra SSRİ-də yaşayan xalqlar dinc həyata başladılar. Xüsusilə də müharibənin ölkəyə vurduğu ağır iqtisadi dağıntıları aradan qaldırmaq üçün bərpa işləri başlandı. Alman faşistlərinin SSRİ-yə vurduğu ziyan (1941-ci il qiyməti ilə) 679 mlrd rubl təşkil edirdi. Əgər bunlara müharibə dövründə sənaye obyektlərini və əhalinin də bir yerdən başqa yerlərə (işğal olunmamış yerlərə) köçürmələrini, çoxlu miqdarda ərzaq itkilərini də hesablasaq, bu ziyan 2 trilyon 600 milyard rubla çatırdı. [4, s. 84]

Müharibədən sonra isə sənaye sahələrini və kolxoz təsərrüfatını çoxlu çətinliklərlə əlaqədar olaraq dərhal gəlirli bir sahəyə çevirmək mümkün deyildi. O cümlədən də Qırğızıstanın sənaye və kənd təsərrüfatında çoxlu kənd çatışmazlıqları var idi. Müharibə qurtarıqdan sonra metal, traktor və gündəlik tələbat mallarının istehsalı olduqca aşağı düşmüşdü. İstehsal sahələrinə yeni maşınlar və avadanlıqlar, kənd təsərrüfatına isə yeni kənd təsərrüfatı texnikası və mineral gübrələr lazım idi. SSRİ də, o cümlədən də Qırğızıstanda müharibə qurtarıqdan sonra xalq təsərrüfatını dinc həyata uyğunlaşdırmaq üçün geniş hərəkət başlandı. 1946-cı ildən etibarən Qırğızıstanın sənayesi əhalinin gündəlik tələbat mallarını və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə lazım olan məhsulları tam surətdə istehsal etməyə başladı. Fəhlə və qulluqçular üçün 8 saatlıq iş günü yenidən məyyən olundu, uzunmüddətli iş saatları ləğv olundu, əmək məzuniyyətləri bərpa olundu. Müharibə xərclərinin olduqca azalması Qırğızıstanın xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə, eləcə də mədəni-maarif sahələrinə kapital qoymasına imkan yaratdı. 1950-ci ildə respublikanın maddi və mənəvi tələbatını tam ödəmək məqsədilə milli gəlirin 74%-i məhz bu istiqamətə yönəlmişdi. Yerdə qalan 26% isə istehsalın genişləndirilməsi, ümumdövlət və ictimai işlər üçün nəzərdə tutulmuşdu. 18 mart 1946-cı ildə SSRİ-nin Ali Soveti tərəfindən qəbul olunmuş beşillik planı (1946-1950) Qırğızıstan SSR-in Ali Sovetinin sessiyası da qəbul etdi. Beşillik planda SSRİ və onun respublikalarında xalq təsərrüfatının bərpası və yenidən qurulması nəzərdə tutulurdu.

Respublika beşillik planın birinci ili üçün nəzərdə tutulmuş istehsalat planını yerinə yetirməyə də, ancaq 1945-ci ilə nisbətən 2.5%, 1940-cı ilə nisbətən isə 25% artıq məhsul istehsal edilmişdi. Belə ki, əlvan metallurgiya sənayesi 1946-cı ildə 1945-ci ilə müqayisədə 5%, toxuculuq sənayesi 47%, yeyinti sənayesi 12% çox məhsul istehsal etmişdilər. Pambıq parça və paltar tikilməsi sahəsində 48%, ayaqqabıda 34%, ət məhsullarında 26%, kərə yağında 93%, şəkərdə 41% istehsal artmışdı [2-180]. Lakin respublikada bir çox sahələr – kömür, neft, pambıq məmulatları, yun paltarlar, ət, şəkər və başqa məhsulların istehsalı müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdırıla bilmədi. Bunlar müharibədən sonrakı bir çox çətinliklərlə əlaqədar idi: Yük maşınları, avadanlıqlar, materiallar və ixtisaslı kadrlar çatışmırdı. Lakin respublika beşilliyin ikinci ilində sənayenin bütün sahələri üzrə planı müharibəyə qədərki dövrün səviyyəsinə çatdırıa bildi. Respublikada dördüncü beşillikdə xalq təsərrüfatının inkişafı üçün 1909,0 milyon rub vəsait qoyulmuşdu ki, bu da müharibəyəqədərki xərclərdən daha çox idi. Ümumi kapital qoyumu nəticəsində (719,0 milyon rub) [3, s.59] Qırğızıstan respublikasının sənayesində ciddi struktur dəyişiklikləri baş verdi. Belə ki, 20 iri müəssisə tikildi və tezliklə fəaliyyətə başladı. Bundan əlavə, çoxlu sayda zavod və fabriklərdə

yeni texnologiyadan istifadə etməklə, istehsalı genişləndirdilər. 1948-ci ildə ağır sənayenin istehsal səviyyəsi 1940-cı ilə nisbətən 5 dəfə, ayrı-ayrı rayonlar üzrə (Qırğızıstanın) xalq təsərrüfatının inkişaf dinamikası 9,6%-dən 31,4%-ə [2, s.84] qədər yüksəldi. Bu illərdə ağır sənaye sahəsində ən öndə gedən metallurgiya sənayesi əlvan metallurgiya idi. Dördüncü beşillik plan-sənaye məhsullarının istehsalına görə vaxtından əvvəl yerinə yetirildi, belə ki, müharibədən əvvəlki sənaye üzrə istehsal göstəricilərindən 2,1 dəfə artıq məhsul istehsal olunmuşdu. Kızıl-Kiy və Sulyuktda yeni şaxtalar, Kantda əlvan metallurgiya filiz mədəni, Mayıl-Suda əlavə neftayırma müəssisələri, Frunzedə mexaniki-təmir və asfalt-beton zavodları, Kızıl-Kiy şəhərində kərpic zavodu, Kurmentində kərpic-boya zavodu, Talasda kərpic zavodu və s. istehsalat müəssisələri tikilib istifadəyə verildi. Lebedinov SES-in ikinci növbəsi, Alamedin SES-i nömrə 2, Prejevalski SES-i, Cəlal-Abad SES-i öz elektrik cərəyanlarını Aktüz, Kok-Yanqak filiz mədənlərinə və Frunze adına metallurgiya kombinatına verirdilər. Alamendin SES üçüncü növbəsi tikilib istifadəyə verildi. Frunze adına kənd təsərrüfatı maşınları buraxan zavod daha mürəkkəb maşınlar istehsal etməyə başladı. 1948-ci ildə Kant-Rbaç arasında dəmiryol çəkildi. Sərnişin daşınması dəmiryolda, su, avtomobil və hava nəqliyyatında bir qədər artmışdı. 1951-ci ildə Frunze şəhərində trolleybus nəqliyyatı açıldı. [4, s.120]

Yüngül və yeyinti sənayesində də xeyli inkişaf nəzərə çarpırdı. Dördüncü beşillik illərində Cəlil-Abadda pambıqtəmizləmə zavodu, Frunze şəhərində ayaqqabı fabriki, Sosnovkada da bir çox fabriklər tikilib istifadəyə verilmişdi. Bir çox fabrik və zavodlarda texniki avadanlıqlar dəyişdirilir, istehsal prosesi mexanikləşdirilirdi. Toxuculuq müəssisələrinin istehsal səviyyəsi 1,7 dəfə, tikiş fabrikində 1,5 dəfə, yeyinti sənayesində isə 1,5 dəfə istehsal artımı olmuşdu. [4, s.74]

Müharibədən sonra hər şeydən əvvəl işçi kadrları hazırlamaq nəzərdə tutulmuşdu. Sənaye müəssisələrində işçi qüvvəsi müharibədən geri dönənlər hesabına təmin olunurdu. Respublikada müharibədən geri dönənləri işlə təmin etmək üçün yerli partiya komitəsinin rəhbərlik etdiyi komissiya yaradılmışdı. Yeni gənc fəhlələri nəzəri cəhətdən hazırlamaq üçün onları texniki məktəblərə (Ф 30) göndərirdilər. Ümumi beşillik ərzində sənaye və inşaat işlərində işləmək üçün 46 min ixtisaslı fəhlə hazırlanmışdı. Xalq təsərrüfatının bərpa olunması və yenidən inkişaf etdirilməsi Qırğızıstanda ümumxalq işinə çevrilmişdi. Yeni kütləvi əməkçi qırğızıstanlılar meydana gəlmişdi. Fəhlələrin əmək qəhrəmanlıqları nəticəsində sənayedə böyük müvəffəqiyyətlər əldə olundu ki, bu da beşillik planın vaxtından əvvəl yerinə yetirilməsinə imkan verdi. Lakin sonra aparılan yoxlamalar sənaye sahəsində çoxlu çatışmazlıqlar olduğunu üzə çıxartdı. Məlum oldu ki, müxtəlifprofilli bir çox sənaye müəssisələri rentabelsiz işləmiş, keyfiyyətli məhsullar istehsal etməmişlər. Neft və yerli müəssisələr, dağ-mədən və kömür şaxtalarının fəhlələri beşillikdə nəzərdə tutulmuş planı yerinə yetirə bilmədilər. Fəhlələrin yeni texnikadan tam istifadə edə bilməmələri, məhsul çox istehsal olunsa da, keyfiyyətinin olmaması, texnoloji proseslərdə çoxlu nöqsanların olması və əmək nizam-intizamına əməl olunmaması və sair beşillik planın bu sahələr üzrə yerinə yetirilməməsi üçün əsas kimi göstərilirdi.

Qırğızıstanın kənd təsərrüfatı İttifaqın digər respublikalarında olduğu kimi, Böyük Vətən müharibəsi illərində xeyli itkilərə məruz qalmışdı. Belə ki, fəhlə qüvvəsi çatışmırdı, çoxlu suvarma kanalları bixımsızlıq ucbatından dağılmışdı, kənd təsərrüfatı bitkiləri üçün lazım olan gübrələr yox idi. Nəticədə, məhsul yığıcı aşağı düşmüş, heyvandarlıq təsərrüfatında heyvanlar (mal-qara, qoyun) azalmışdı. Müharibənin axırlarında kənd təsərrüfatının maddi bazası, demək olar ki, dağılmışdı. 1940-cı ilə nisbətən traktor parkı 72%, kombayn parkı isə 81% təşkil edirdi. [3, s.130] Maşın parklarında ancaq köhnə markalı maşınlar idi və yeni maşınlar isə gətirilmirdi. Müharibə dövründə canlı daşıyıcı qüvvə 46% azalmışdı. [3, s.134] Müharibə illərində kənd əhalisi də çox əziyyət çəkmişdi. Əmək ehtiyatları da çatışmırdı. Əmək qabiliyyətli kolxozçular 1946-cı ilin əvvəllərində müharibəyəqədərki dövrlə müqayisədə əhalinin 2/3 hissəsini təşkil edirdi. Kifayət qədər əkin və səpin işləri aparılmadığına görə məhsuldarlıq da çox aşağı olurdu. Kolxoz və sofxozlarda mal-qara və digər kənd təsərrüfatı heyvanları yem çatışmazlığı ucbatından tamamilə azalmışdı. Kənd

təsərrüfatının inkişafının qarşısını alan amillərdən biri də kənd artellərinin nizamnamələrinin pozulması idi. Belə ki, çoxlu miqdarda kolxoz əmlakı mənimsənilmiş, kolxozların idarə olunmasında demokratik prinsiplər pozulmuşdu. SSRİ Nazirlər Soveti və UKP (b) MK-nin “Kolxozlarda kənd təsərrüfatı artellərinin nizamnamələrinin pozulmasında baş verən nöqsanların aradan qaldırılması” haqqında qərarları qəbul olundu. Bu qərara əsasən Qırğızıstanda 1608 kolxozdan 1592-sində yoxlama aparıldı və aydın oldu ki, kolxozçulara məxsus 6870 hektar bağ yeri tutulub, 2725 hektar torpaq isə kolxoza üzv olmayan adamların istifadəsində olub, 24932 hektar torpaq isə müxtəli təşkilatlar və idarələr tərəfindən zəbt olunub. Nəticədə, kolxozlara 34528 hektar torpaq sahəsi, 2194 at, 600 iribuynuzlu heyvan, 1905 qoyun və keçi, 106 tikili və s. qaytarıldı. [1, s. 60] Kolxozçular və kənd əhalisindən götürülmüş torpaqlarda məlum məsələdir ki, kolxozun xeyrinə heç bir iş görülməmişdir. Hətta kənd əhalisi və eləcə də kolxozçular arasında dəfələrlə qarşıdurmalar yaranmışdı.

Beləliklə, müharibədən sonrakı ilk illərdə respublikanın kənd təsərrüfatında çox çətin vəziyyət yaranmışdı. Kənd təsərrüfatının bərpa olunması və yenidən inkişaf etdirilməsi üçün ittifaq hakimiyyəti respublikaya kömək edirdi. SSRİ Mərkəzi Xalq Komissiyasının 2 fevral 1946-cı ildə verdiyi “Qırğızıstan SSR-də kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi” haqqında qərarı bu istiqamətdə işlərin başlanmasına imkan verdi. Bundan sonra Qırğızıstan SSR-nin kənd təsərrüfatına mərkəz tərəfindən kənd təsərrüfatı maşınları, texnikaları və mineral gübrələr ayrılıb göndərilməyə başladı. Kənd əməkçiləri kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün böyük əmək sərf edirdilər. Onların bu əməyi hədəf getmədi. Müharibədən sonrakı beşillikdə taxıl əkin sahələri 20% genişləndirildi və xüsusilə də buğda əkilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdı. Əkin torpaqları əsasən müharibə dövründə baxımsız qalmış torpaq sahələri hesabına artırılırdı. 1948-ci ildə taxıl istehsalı 1940-cı il səviyyəsinə gətirilib çatdırıldı ki, bu da 1950-ci il üçün nəzərdə tutulmuş planın yerinə yetirilməsi demək idi. Beşillik ərzində əsasən müharibə dövründə kənd təsərrüfatına dəymiş böyük ziyanları aradan qaldırmaq müharibədən əvvəlki səviyyəsinə çatdırmaq nəzərdə tutulduğuna görə kənd təsərrüfatının bir çox sahələrində beşillik plan yerinə yetirilmədi. Az çox əkinçilik və heyvandarlıq sahəsində müəyyən müvəffəqiyyətlərə nail olundu. 1950-ci ildə Qırğızıstanda 1060,7 min hektar sahədə səpin işləri aparılmışdı. Bu 1940-cı ildəkindən bir qədər çox (1055,5 min hektar) idi. Taxıl istehsalı 1945-ci illə müqayisədə 1950-ci ildə 26% artıq olmuş, pambıq 3,2 dəfə, şəkər məhsulları 2 dəfə artmışdı. [3, s.60] Dövlət tütün və digər kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinə daha çox diqqət ayırmağa başlamışdı. Beşillik ərzində iribuynuzlu mal-qaranın sayı 62,4%, qoyun 97,2%, at 63,8% artmışdı. Bunlara uyğun da ərzaq məhsulları artmışdı. Hər bir qoyundan alınan yun 1,67 kq-dan 1,72 kq-a çatdırılmış, hər bir inəkdən alınan süd isə artmışdı. 1950-ci ildə respublikanın ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları 345 milyon rub təşkil edirdi. Halbuki bu rəqəm 1940-cı ildə 314,5 milyon rub olmuşdu. [1, s.61] Beşillik ərzində əsasən sovxoz təsərrüfatının yenidən bərpa olunmasına xüsusi fikir verilirdi. Sovxozların texniki təminatı əvvəlki illərdə olduğu kimi, indi də yaxşı vəziyyətdə idi. 1950-ci ildə sovxozun 100 hektar əkin sahəsi üçün 55 at gücündə texnika sərf olunurdusa, bu rəqəmlər kolxoz üçün 31,2 at gücündə idi. Sovxozlarda 1940-cı ilə nisbətən 1950-ci ildə 7,3% taxıl, 15,3% pambıq, 46,9% kartof, eləcə də yun tədarükü 11,6%, yumurta artımı 45,7% artıq oumuşdu. [3, s.61] Beşilliyin sonlarına kimi müharibə dövründə kənd təsərrüfatına dəymiş bütün nöqsanlar aradan qaldırıldı. Dördüncü beşillik planının yerinə yetirilməsində göstərdikləri əmək qəhrəmanlıqlarına görə Qırğızıstanda 3009 nəfər kolxozçu, MTS, sovxozların fəhlələri, işçiləri, mexanizatorları Sovet İttifaqının orden və medalları ilə təltif olunmuşdu. Onlardan 99 nəfərə isə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verildi.

Bütün bu göstəricilər partiya və sovet orqanlarının amirəlik metodlarının ləngidici maneləri arasından keçərək əldə olunmuşdu. Amirəlik metodlarında yerli şərait nəzərə alınmır, kolxozçuların, sovxoz işçilərinin, kənd təsərrüfatının ixtisaslı işçilərinin yaradıcı şəxsi təşəbbüskarlıqları boğulurdu. Bütün bu hallar isə kənd təsərrüfatı istehsalına maneələr göstərir, insanların fəallığına mənfi təsir göstərərək, onları passivləşdirirdi. Respublikanın bir çox rayon və

vilayətlərində göstəricilər yerli sovet orqanları tərəfindən şişirdilmiş şəkildə verilirdi. Nəticədə, respublikanın bir sıra ərazilərində əkinçilik, heyvandarlıq sahələri geridə qalmış vəziyyətdə idi. Heyvandarlıq təsərrüfatı üçün lazım olan yem bazası çox aşağı səviyyədə qalmışdı. İrriqasiya sistemləri yarıtmaz halda idi. Sovxoz və kolxozlarda mütəxəssislər, mexanizatorlar və s. çatışmırdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qırğızıstanın əməkçi əhalisi bu cətinliklərə davam gətirərək öz gərgin əməkləri nəticəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdilər.

ƏDƏBİYYAT

1. История Киргизской ССР. т.4. Фрунзе, 1990, 540 с.
2. Аттокуров С. Промышленность Киргизии в послевоенные годы. 1946-1955. Фрунзе, 1990, 152 с.
3. Развитие народного хозяйства Киргизии: краткий очерк. Фрунзе, 1966.
4. Ширийазданов Ш.Х. Рабочий класс Киргизии в борьбе за развитие промышленности в послевоенные годы: 1946-1952 / Ш.Х. Ширийазданов. Фрунзе, 1962.

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ ССР ПОСЛЕ ВОЙНЫ (40-60-е гг. XX в.)

Ахмедов Р.В.

Ключевые слова: *Кыргызстан, промышленность, сельское хозяйство, восстановление, пятилетки*

После завершения второй мировой войны Советский Союз приступил к восстановлению и дальнейшему развитию народного хозяйства. Киргизская ССР, приняв перспективное планирование, начала работу по восстановлению и перестройке отраслей промышленности и сельского хозяйства. В 1946-1960-е годы были созданы новые промышленные предприятия, электростанции. Началось возрождение всех отраслей сельского хозяйства.

SUMMARY

SOCIO-ECONOMIC CONDITION OF KYRGYZ SSR AFTER THE WAR (40-60's of XX century)

Ahmedov R.V.

Key words: *Kyrgyzstan, industry, agriculture, restoration years, five-year plans*

After the Second World War, the USSR commenced to work on restoration and reconstruction of the national economy. Kyrgyzstan SSR has initiated work on restoration and reconstruction in industry and agriculture, planning to work in this direction. New industrial enterprises, power plants were established in the republic in 1946-1960s. The agricultural areas were revived.

Daхilolma tarixi:	İlkin variant	05.12.2018
	Son variant	25.06,2019